

Natalia Buchowska*

Wydział Prawa i Administracji UAM

Katarzyna Sękowska-Kozłowska**

Instytut Nauk Prawnych PAN

ELIMINACJA STEREOTYPÓW ZWIĄZANYCH Z PŁCIĄ W DZIEDZINIE EDUKACJI – ANALIZA PRAWNO- -MIĘDZYNARODOWYCH ZOBOWIĄZAŃ POLSKI

Streszczenie

Celem niniejszego artykułu jest odpowiedź na pytanie, czy i w jakim zakresie prawo międzynarodowe i europejskie nakłada na Polskę obowiązek eliminacji stereotypów związanych z płcią poprzez odpowiednie kształtowanie programów nauczania oraz treści podręczników szkolnych, a także czy normy międzynarodowe formułują wobec Polski obowiązek prowadzenia edukacji na rzecz równości płci. Przedmiot badań i analizy stanowią zarówno umowy międzynarodowe, jak i dokumenty o charakterze prawnie niewiążącym, przyjęte na różnych poziomach współpracy międzynarodowej: pod auspicjami ONZ, w ramach Rady Europy, a także przez OECD. Ze względu na jego specyfikę, odrębnej analizie poddano regulacje pierwotnego i wtórnego prawa Unii Europejskiej, także i w tym wypadku zwracając uwagę na regulacje niewiążące. Objęcie zakresem badań standardów sformułowanych pod auspicjami trzech głównych podmiotów kształtujących prawnomiędzynarodowe zobowiązania Polski w obrębie szeroko pojętej problematyki równości płci w edukacji, tj. ONZ, Rady Europy i Unii Europejskiej umożliwiło dokonanie kompleksowej rekonstrukcji obowiązków nałożonych na Polskę przez prawo międzynarodowe i europejskie w badanym obszarze.

* Adres e-mail: nabu@amu.edu.pl.

** Adres e-mail: k.sekowska-kozłowska@inp.pan.pl.

Słowa kluczowe: stereotypy oparte na płci, prawa kobiet, prawa człowieka, równouprawienie, dyskryminacja, edukacja, ONZ, Unia Europejska, Rada Europy

Wstęp

Relacja pomiędzy stereotypowym postrzeganiem ról kobiety i mężczyzny a dyskryminacją ze względu na płeć jest już od dłuższego czasu przedmiotem orzecznictwa trybunałów europejskich¹ oraz badań naukowych². W Polsce problem stał się przedmiotem ożywionej debaty, zarówno o charakterze eksperckim, jak i ogólnospołecznym, za sprawą przystąpienia do Konwencji Rady Europy o zapobieganiu i zwalczaniu przemocy wobec kobiet i przemocy domowej (dalej: Konwencja Stambulska)³. Traktat ten nakłada na państwo obowiązek zapobiegania przemocy wobec kobiet poprzez wykorzenienie uprzedzeń i stereotypów będących źródłem dyskryminacji ze względu na płeć. Formuluje on ponadto szczegółowe postanowienia w tej materii odnoszące się do sfery edukacji, która to problematyka jest przedmiotem niniejszego artykułu⁴.

Celem niniejszego artykułu jest rekonstrukcja zobowiązań nałożonych na Polskę, zarówno przez Konwencję Stambulską, jak i inne dokumenty prawa międzynarodowego i europejskiego, w zakresie zwalczania stereotypów dotyczących płci w edukacji, w tym m.in. poprzez rewizję podręczników szkolnych i obowiązek prowadzenia edukacji na rzecz równości płci. Dokonana analiza umożliwi odpowiedź na pytanie, czy i w jakim zakresie prawo międzynarodowe i europejskie nakłada na polskie władze obowiązek weryfikacji podręczników szkolnych w celu wyeliminowania stereotypów związanych z płcią oraz obowiązek prowadzenia edukacji na rzecz równości płci.

¹ Zob. np. wyroki Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w sprawie *Markin p. Rosji* z 7 października 2010 r. (wyrok Izby) oraz 22 marca 2012 r. (wyrok Wielkiej Izby), skarga nr 30078/06 oraz Europejskiego Trybunału Sprawiedliwości w sprawie *Roca Álvarez* z 30 września 2010 r., C-104/09.

² Zob. np. R.J. Cook, S. Cusack, *Gender stereotyping. Transnational Legal Perspectives*, Philadelphia 2010; N. Buchowska, *Relacja między realizacją praw kobiet a stereotypami płci w świetle standardów ONZ i Unii Europejskiej*, „Nauka” 2013, nr 2, s. 73–94.

³ CETS No. 210, www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/210.

⁴ Artykuł powstał w oparciu o opracowanie *Obowiązek weryfikacji przez państwo podręczników szkolnych w celu wyeliminowania stereotypów związanych z płcią i prowadzenia edukacji na rzecz równości płci – analiza prawnomiędzynarodowa*, które zostało przygotowane w ramach projektu badawczego Interdyscyplinarnego Centrum Badań Płci Kulturowej i Tożsamości UAM pt. „Gender w podręcznikach”.

Badania opierać się będą na wykładni norm prawa międzynarodowego i europejskiego oraz analizie dorobku orzeczniczego międzynarodowych organów kontrolnych. Zakresem badań objęto umowy międzynarodowe o charakterze uniwersalnym, czyli uchwalone pod auspicjami ONZ, jak i o charakterze regionalnym, tj. uchwalone w ramach Rady Europy. Analizie norm traktatowych towarzyszyć będzie omówienie standardów ukształtowanych w dokumentach o charakterze prawnie niewiążącym. W przypadku standardów sformułowanych przez Unię Europejską, dokonana zostanie analiza norm prawa europejskiego (pierwotnego i wtórnego), jak i zaleceń zawartych w dokumentach prawnie niewiążących.

Objęcie zakresem badań standardów sformułowanych pod auspicjami trzech głównych podmiotów kształtujących prawnomiędzynarodowe zobowiązania Polski w obrębie szeroko pojętej problematyki równości płci w edukacji, tj. ONZ, Rady Europy i Unii Europejskiej umożliwi dokonanie kompleksowej rekonstrukcji obowiązków nałożonych na Polskę przez prawo międzynarodowe w badanym obszarze.

Standard uniwersalny

Konwencja w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji kobiet

Analizę standardu ukształtowanego w ramach ONZ-owskiego systemu ochrony praw człowieka należy rozpocząć od omówienia zobowiązań nałożonych przez Konwencję w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji kobiet (KLDK) z 1979 r.⁵ Jest to najważniejszy traktat międzynarodowy dotyczący praw człowieka kobiet⁶, który ratyfikowało 188 państw⁷, w tym w 1980 roku – Polska. Konwencja ta nakłada na państwa obowiązek podjęcia wszelkich stosownych kroków, zarówno w procesie stanowienia, jak i stosowania prawa w celu likwidacji dyskryminacji kobiet we wszelkich dziedzinach życia, w tym m.in. na płaszczyźnie życia publicznego, życia rodzinnego, w zatrudnieniu i edukacji. Co istotne, KLDK nakłada na państwa obowiązek podjęcia kroków na rzecz likwidacji dyskryminacji kobiet nie tylko przez organy władzy, czyli w ramach

⁵ Dz.U. z 1982 r. nr 10, poz. 71.

⁶ Szerzej nt. terminu „prawa człowieka kobiet” zob. np. B. Limanowska, *Prawa kobiet prawami człowieka*, „Studia Prawnicze” 2014, nr 2.

⁷ Stan z 27 kwietnia 2015 r., za: https://treaties.un.org/pages/viewdetails.aspx?src=treaty&mtdsg_no=iv-8&chapter=4&lang=en.

relacji „jednostka–państwo”, ale także na płaszczyźnie prywatnej, czyli przeciwdziałania dyskryminacji przez osoby prywatne, organizacje i przedsiębiorstwa (art. 2 lit e. KLDK).

W części pierwszej Konwencji, zawierającej postanowienia o charakterze ogólnym, zawarto art. 5, który zobowiązuje państwa do podjęcia wszelkich stosownych kroków w celu „zmiany społecznych i kulturowych wzorców zachowania mężczyzn i kobiet w celu osiągnięcia likwidacji przesądów i zwyczajów lub innych praktyk, opierających się na przekonaniu o niższości lub wyższości jednej z płci albo na stereotypach roli mężczyzny i kobiety” (art. 5 lit a). Można wskazać na co najmniej dwojaką funkcję art. 5 KLDK. Po pierwsze, ma on na celu przeciwdziałanie przesądom, zwyczajom i innym praktykom opartym na przekonaniu o wyższości jednej z płci. Nie ulega wątpliwości, że celem tej normy jest przede wszystkim przeciwdziałanie kulturze męskiej dominacji, która jest wciąż rozprzestrzeniona w wielu społeczeństwach świata. To wśród uprzedzeń i stereotypowych ról wyznaczających kobiecie rolę podległą wobec mężczyzny należy upatrywać źródeł dyskryminacji, w tym przemocy wobec kobiet, włączając w to przemoc seksualną i przemoc domową⁸. Po drugie, art. 5 KLDK zobowiązuje państwa do wykorzenienia praktyk opartych na stereotypowych rolach mężczyzny i kobiety. Stereotypowe postrzeganie ról społecznych jako typowo „kobiecych” i „męskich” przyczynia się do dyskryminacji kobiet, m.in. w życiu publicznym, poprzez przekonanie, że sfera publiczna „należy” do mężczyzn, a kobiety w polityce powinny być odpowiedzialne jedynie za kwestie społeczne, takie jak edukacja, ochrona zdrowia czy środowiska, a nie np. finanse publiczne⁹ lub w sferze zatrudnienia, co z kolei przyczynia się do segregacji zawodów na „kobiece” i „męskie”¹⁰. Jednym z głównych stereotypów dotyczących roli kobiety jest przekonanie, że ponosi ona główną odpowiedzialność za opiekę nad dziećmi i innymi niesamodzielnymi członkami rodziny oraz za prowadzenie gospodarstwa domowego¹¹. Takie postrzeganie roli kobiety w różny sposób i w różnym stopniu wpływa na dyskryminację kobiet, np. ogra-

⁸ Zob. Zalecenia ogólne Komitetu LDK nr 19, pkt 11. Tekst wszystkich zaleceń ogólnych tego organu dostępny jest na stronie: <http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/CEDAW/Pages/Recommendations.aspx> (dostęp: 27.04.2015).

⁹ Zalecenia ogólne Komitetu LDK nr 23, pkt 12.

¹⁰ Zob. np. uwagi końcowe Komitetu LDK z 2002 r. do sprawozdania Fidzi, A/57/38, pkt 54.

¹¹ Zob. np. uwagi końcowe Komitetu LDK z 2004 r. do sprawozdania Białorusi, A/59/38 part I, pkt 339.

nicza dostęp dziewcząt do edukacji w tradycyjnych społecznościach, w których od dziecka są one obciążone obowiązkami domowymi i bardzo wczesnie wychodzą za mąż, jak i dotyka kobiety w państwach, w których realizacja równości płci stoi na dużo wyższym poziomie, chociażby utrudniając zatrudnienie i awans zawodowy w związku ze stereotypowym przekonaniem, że obowiązki rodzinne wpłyną negatywnie na wykonywanie przez nie powierzonych zadań. Co istotne, treść art. 5 lit. a KLDK należy odczytywać wspólnie z postanowieniami art. 5 lit. b KLDK, w świetle którego państwa są zobowiązane dążyć do „zapewnienia, aby wychowanie w rodzinie wyrabiało właściwe rozumienie macierzyństwa jako funkcji społecznej oraz poczucie wspólnej odpowiedzialności mężczyzn i kobiet za wychowanie i rozwój ich dzieci, przy założeniu, że wzgląd na dobro dzieci ma zawsze podstawowe znaczenie”. Należy zatem podkreślić, że celem KLDK nie jest deprecjonowanie macierzyństwa, ale promowanie równego podziału ról rodzicielskich¹². Dlatego też, choć głównym zadaniem omawianej regulacji jest przeciwdziałanie dyskryminacji kobiet, *de facto* jest to instrument wspierający równość obu płci. Rozpowszechnienie stereotypu, że to przede wszystkim do kobiety należy sfera opieki nad dziećmi, przyczynia się także do dyskryminacji mężczyzn, m.in. w dostępie do świadczeń ze sfery socjalnej czy też sprawia, że ich sytuacja w postępowaniach sądowych o przyznanie prawa do opieki nad dzieckiem jest dużo trudniejsza niż kobiet.

Obowiązki nałożone na państwa przez art. 5 KLDK znajdują uszczegółowienie w odniesieniu do sfery edukacji w art. 10 KLDK, który wśród kroków, które powinny zostać podjęte przez strony na rzecz likwidacji dyskryminacji kobiet w dziedzinie kształcenia, wymienia „wyeliminowanie wszelkich stereotypowych koncepcji pozycji mężczyzny i kobiety na wszystkich szczeblach nauczania i we wszystkich rodzajach kształcenia przez popieranie koedukacji i innych form nauczania, które mogą być pomocne w osiągnięciu tego celu, a zwłaszcza przez rewizję podręczników i programów szkolnych oraz dostosowanie metod pedagogicznych” (art. 10 lit. c KLDK). Należy zatem podkreślić, że obowiązek rewizji podręczników szkolnych w celu wyeliminowania stereotypowych koncepcji ról kobiety i mężczyzny został *explicite* sformułowany w prawie międzynarodowym i to w umowie międzynarodowej, której Polska jest stroną od przeszło 30 lat.

---

¹² Szerzej: R. Holtmat, *Article 5*, w: *The UN Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women. A Commentary*, red. M.A. Freeman, Ch. Chinkin, B. Rudolf, Oxford 2012, s. 142 i n.

Tak jak w przypadku wielu zobowiązań z dziedziny praw człowieka, państwo-strona dysponuje dużą dowolnością w zakresie doboru środków i strategii prowadzących do realizacji zobowiązań konwencyjnych. Działania podjęte przez państwo podlegają cyklicznej ocenie Komitetu ds. Likwidacji Dyskryminacji Kobiet (Komitet LDK) powołanego na mocy art. 17 KLDK¹³. Wnioski Komitetu przyjmują formę uchwały nazywanej uwagami końcowymi (*concluding observations*). Warto zacytować *in extenso* uwagi końcowe do sprawozdania Polski z 2014 roku odnoszące się do kwestii przeciwdziałania stereotypom płci: „Komitet dostrzega wysiłki podejmowane przez rząd w celu zapobiegania stereotypowemu przedstawianiu ról społecznych kobiet w mediach i w społeczeństwie. Komitet wyraża jednak ponownie swoje zaniepokojenie z powodu głębokiego utrwalenia stereotypów płciowych dotyczących ról i obowiązków kobiet i mężczyzn w rodzinie i społeczeństwie, w dalszym ciągu obecnych w mediach i materiałach edukacyjnych, a których odzwierciedleniem są tradycyjne wybory kobiet w zakresie kształcenia i ich gorsza pozycja na rynku pracy, jak również powszechna przemoc wobec kobiet. Komitet wyraża szczególne zaniepokojenie w związku z informacjami na temat nasilenia się stereotypowych, a czasem także poniżających wizerunków kobiet w mediach, co przyczynia się do utrwalenia przemocy seksualnej, w tym gwałtu, oraz w związku z informacjami na temat braku rewizji podręczników szkolnych. Komitet wyraża również zaniepokojenie z powodu braku stanowczego przeciwstawienia się prowadzonej przez polski Kościół katolicki kampanii przeciwko «ideologii gender». Komitet zauważa ograniczoną skuteczność – o ile w ogóle można o niej mówić – walki z negatywnymi stereotypami dotyczącymi społeczności romskiej, kobiet LGBTI i kobiet niepełnosprawnych”¹⁴. W dalszej części Komitet formułuje zalecenia adresowane w tej materii do Polski, w tym rekomenduje, by państwo „potraktowało priorytetowo rewizję podręczników szkolnych i materiałów na wszystkich szczeblach edukacji w celu usunięcia dyskryminujących stereotypów związanych z płcią”¹⁵. Ustalenia Komitetu LDK wskazują zatem wyraźnie w odniesieniu do Polski na deficyty w obszarze edukacji, jeśli chodzi o promowanie zasady równości płci. Co istotne, organ ten zalecił dokonanie w trybie pilnym weryfikacji podręczni-

¹³ Szerzej nt. kompetencji tego organu: K. Sękowska-Kozłowska, *Komitet ONZ ds. Likwidacji Dyskryminacji Kobiet – ustrój, kompetencje, funkcjonowanie*, Toruń 2011.

¹⁴ CEDAW/C/POL/CO/7-8, pkt 22, tłumaczenie za: http://www.karat.org/pl/wp-content/uploads/2014/10/Uwagi-Koncowe-Komitetu-CEDAW_PL.pdf (dostęp: 27.04.2015).

¹⁵ Tamże, pkt 23 lit. b.

ków szkolnych w celu usunięcia stereotypów, które utrwalają dyskryminację ze względu na płeć.

Inne traktaty międzynarodowe

Obowiązek rewizji podręczników szkolnych w celu wyeliminowania stereotypów i uprzedzeń dotyczących ról płci wynika także z innych traktatów ONZ dotyczących ochrony praw człowieka. Konwencja o prawach dziecka (KPD) z 1989 roku¹⁶ zobowiązuje państwa do promowania w edukacji zasady równości płci, w tym do odpowiedniego przygotowania podręczników szkolnych. Artykuł 29 KPD stanowi, iż „Państwa-Strony są zgodne, że nauka dziecka będzie ukierunkowana na rozwijanie w dziecku szacunku dla praw człowieka i podstawowych swobód oraz dla zasad zawartych w Karcie Narodów Zjednoczonych (...) [oraz] przygotowanie dziecka do odpowiedniego życia w wolnym społeczeństwie, w duchu (...) równości płci”. Jak wskazuje Komitet Praw Dziecka, który monitoruje stan przestrzegania KPD przez państwa-strony, państwa powinny w celu realizacji postanowień art. 29 KPD dokonać gruntownej rewizji podręczników oraz programów nauczania¹⁷. W świetle zaleceń tego organu adresowanych do państw-stron, należy dążyć do wyeliminowania stereotypów utrwalających patriarchalne postawy¹⁸, w tym dyskryminacyjnych praktyk i stereotypów dotyczących ról i obowiązków spoczywających na kobietach i dziewczętach w rodzinie i społeczeństwie¹⁹. Komitet Praw Dziecka dostrzega negatywną rolę stereotypów dotyczących ról płci, w tym związek między stereotypami a przemocą ze względu na płeć. Jak wskazuje w zaleceniach ogólnych dotyczących tzw. krzywdzących praktyk opracowanych razem z Komitetem ds. Likwidacji Dyskryminacji Kobiet, już od wczesnego dzieciństwa należy wspierać dzieci i pomagać zmieniać postawy dotyczące płci i związane z tradycyjnie postrzeganą kobiecością i męskością²⁰. W związku z tym państwa powinny „włączyć do programów nauczania informacje o prawach człowieka, włączając w to prawa kobiet i prawa

¹⁶ Dz.U. z 1991 r. nr 120, poz. 526.

¹⁷ Komentarz Ogólny Komitetu Praw Dziecka nr 1 z 2001 r., CRC/GC/2001/1, pkt 18.

¹⁸ Uwagi końcowe Komitetu Praw Dziecka z 2014 r. do sprawozdania Wenezueli, CRC/C/ VEN/CO/3-5, pkt III C.

¹⁹ Uwagi końcowe Komitetu Praw Dziecka z 2014 r. do sprawozdania Wenezueli, CRC/C/ OPSC/VEN/CO/1, pkt V.

²⁰ Połączone zalecenia ogólne/komentarz ogólny nr 31 Komitetu LDK i nr 18 Komitetu Praw Dziecka, CEDAW/C/GC/31-CRC/C/GC/18, pkt 66.

dziecka oraz problematykę równości płci i samoświadomości w celu wykorzenia stereotypów dotyczących ról płci i kształtowania środowiska wolnego od dyskryminacji”²¹. Należy podkreślić, że zalecenia te adresowane są nie tylko do państw, w których stosowane są takie formy przemocy wobec kobiet i dziewcząt, jak np. okaleczanie żeńskich narządów płciowych czy małżeństwa przymusowe, ale do wszystkich stron Konwencji o prawach dziecka, którą ratyfikowały niemal wszystkie państwa świata.

W przypadku Międzynarodowego Paktu Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych (MPPGSiK) z 1966 roku²² obowiązek promowania zasady równości płci w edukacji, w tym obowiązek rewizji podręczników, można wyinterpretować z art. 3 MPPGSiK, który ustanawia zasadę równouprawnienia płci w powiązaniu z art. 13 MPPGSiK, odnoszącym się do prawa do nauki. Artykuł 3 zobowiązuje państwa-strony do zapewnienia kobietom i mężczyznom równego prawa do korzystania ze wszystkich praw zawartych w MPPGSiK. Jak wskazuje Komitet Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych (KPGSiK), organ uprawniony do dokonywania kontroli realizacji przez strony obowiązków wynikających z MPPGSiK, państwa są zobowiązane, na mocy art. 3, do podjęcia kroków zmierzających bezpośrednio do wykorzenia uprzedzeń, zwyczajów i innych praktyk, które utrwalają przekonanie o niższości lub wyższości którejs z płci lub stereotypowe role mężczyzny i kobiety²³. Obowiązek ten powinien być realizowany w odniesieniu do wszystkich praw zawartych w MPPGSiK, a więc także w odniesieniu do prawa do nauki, wyrażonego w art. 13 MPPGSiK, który w powiązaniu z art. 3 MPPGSiK nakłada na państwa m.in. obowiązek zapewnienia, iż szkolne programy nauczania będą promowały równość i niedyskryminację²⁴, oraz obowiązek wyeliminowania stereotypów dotyczących płci lub innych stereotypów, które utrudniają dostęp do edukacji dziewcząt, kobiet czy też innych grup defaworyzowanych²⁵. Jak precyzuje KPGSiK w uwagach końcowych adresowanych do państw-stron, obowiązek ten powinien być realizowany

---

²¹ Tamże, pkt 68 c.

²² Polska ratyfikowała ten traktat w 1976 r., Dz.U. z 1977 r. nr 38, poz. 169.

²³ Komentarz ogólny KPGSiK nr 16 z 2005 r., E/C.12/2005/4, pkt 19.

²⁴ Tamże, pkt 30.

²⁵ Komentarz ogólny nr 13 z 1999 r., E/C.12/1999/10, pkt 55.

m.in. poprzez skorygowanie języka i ilustracji o charakterze dyskryminacyjnym obecnych w podręcznikach szkolnych²⁶.

Standard pozaumowny

Problematyka promowania równości płci w edukacji jest także przedmiotem dokumentów międzynarodowych o charakterze pozaumownym. Choć nie mają one mocy prawnie wiążącej, niewątpliwie przyczyniają się do kształtowania standardów międzynarodowych w danej materii. W uchwalonej pod auspicjami UNESCO w 1990 roku Światowej Deklaracji „Edukacja dla Wszystkich” (tzw. Deklaracja z Jomtien)²⁷, stereotypy dotyczące ról płci są postrzegane przede wszystkim jako jedna z głównych przeszkód utrudniających dostęp dziewcząt i kobiet do edukacji. Wśród sformułowanych w 2000 roku podczas konferencji UNESCO w Dakarze sześciu celów „Edukacja dla Wszystkich”, które powinny zostać zrealizowane do roku 2015, znajduje się cel likwidacji nierówności związanych z płcią na poziomie szkolnictwa podstawowego i ponadpodstawowego (do 2005 r.) oraz osiągnięcia równości w edukacji (do 2015 r.)²⁸. Cel ten pokrywa się z jednym z Milenijnych Celów Rozwoju²⁹ przyjętych w 2000 roku przez państwa członkowskie ONZ.

Sięgając do dokumentów programowych ONZ należy również przytoczyć ustalenia IV Światowej konferencji w sprawie kobiet w Pekinie, która odbyła się 1995 roku. W dokumencie końcowym tej konferencji pt. *Platforma działania – cele strategiczne*, jako jeden z celów wskazano stworzenie systemu szkolnictwa uwzględniającego kwestię płci (ang. *gender-sensitive educational system*)³⁰. Wśród wytycznych dla rządów dotyczących realizacji postanowień „Platformy działania”, sformułowanych w Rezolucji Zgromadzenia Ogólnego Narodów

²⁶ Zob. np. uwagi końcowe KPGSiK z 2010 r. do sprawozdania Kazachstanu, E/2011/22, pkt 193.

²⁷ *World Declaration on Education for All. Meeting Basic Learning Needs*, <http://www.unesco.org/education/wef/en-conf/Jomtien%20Declaration%20eng.shtm> (dostęp: 28.04.2015).

²⁸ *Education for All Goals*, <http://www.unesco.org/new/en/education/themes/leading-the-international-agenda/education-for-all/efa-goals/> (dostęp: 28.04.2015).

²⁹ *The Millennium Development Goals* (2000), <http://www.unmillenniumproject.org/goals/> (dostęp: 28.04.2015).

³⁰ The United Nations Fourth World Conference on Women, Beijing, China – September 1995; *Action for Equality, Development and Peace. Platform for Action*, <http://www.un.org/womenwatch/daw/beijing/platform/educa.htm> (dostęp: 28.04.2015).

Zjednoczonych z 2000 roku, znalazła się m.in. rekomendacja eliminacji stereotypów dotyczących płci z podręczników szkolnych i innych materiałów, jak i całego procesu nauczania³¹. Kwestia poszanowania zasady równości płci w edukacji jest podnoszona przez Zgromadzenie Ogólne także w kontekście promocji edukacji na rzecz praw człowieka³².

Warto także przybliżyć ustalenia Specjalnego Sprawozdawcy Rady Praw Człowieka ONZ ds. Edukacji. W swoim raporcie z 2006 roku na temat prawa dziewcząt do edukacji³³ szczegółowo porusza on kwestię stereotypów dotyczących płci w edukacji i ich negatywnego wpływu na poszanowanie prawa do nauki. W raporcie wskazano, że patriarchyzm jako system oparty na wyższości mężczyzny nad kobietami oraz ścisłym definiowaniu ról dla obu płci, stanowi jedną z głównych przyczyn dyskryminacji w edukacji³⁴. Jak podkreślono, nierówności dotyczące płci nakładają się na nierówności spowodowane innymi cechami, a patriarchyzm jest zbiorem opresyjnych czynników związanych m.in. z płcią, rasą czy pochodzeniem społecznym³⁵. Wykorzenienie negatywnych stereotypów i uprzedzeń dotyczących płci, do którego zobowiązuje art. 5 KLDK, jest zatem jednym z największych wyzwań w dziedzinie edukacji, przed którym stoją państwa³⁶. Specjalny Sprawozdawca podkreśla także związek między stereotypami dotyczącymi płci a przemocą, wskazując, iż nierówność i dyskryminacja o charakterze strukturalnym leżące u podstaw procesu socjalizacji i budowania stereotypów dotyczących płci w wielu systemach edukacji, wpływają na dzieci i młodzież przyczyniając się do zachowań opartych na nietolerancji i przemocy³⁷. Wskazuje także, iż podręczniki szkolne często umacniają stereotypy, w świetle których dziewczęta, w odróżnieniu od chłopców, są obciążone obowiązkami domowymi, co przyczynia się do kończenia przez nie edukacji na wczesnym etapie³⁸. Ponadto podręczniki, programy nauczania i materiały, w których nie poja-

---

³¹ Rezolucja A/RES/S-23/3 z 10 czerwca 2000 r., pkt 67 lit. b.

³² Rezolucja A/RES/66/137 z 19 grudnia 2011 r.

³³ *Girl's right to education*. Report submitted by the Special Rapporteur on the right to education Mr. V. Muñoz Villalobos (2006), E/CN.4/2006/45.

³⁴ Tamże pkt 15 i nast.

³⁵ Tamże, pkt 20.

³⁶ Tamże, pkt 21.

³⁷ Tamże, pkt 28.

³⁸ Tamże, pkt 69.

wiają się postaci kobiece, utrwalają niskie oczekiwania uczennic³⁹. W związku z powyższym, Specjalny Sprawozdawca zaleca, by państwa prowadziły badania dotyczące stereotypów w edukacji⁴⁰ oraz usunęły stereotypy dotyczące płci z podręczników szkolnych oraz innych materiałów⁴¹.

Dokumenty innych organizacji międzynarodowych

Na istotną rolę, jaką podręczniki i materiały edukacyjne odgrywają w procesie zmiany negatywnych stereotypów dotyczących koncepcji społecznych ról kobiet i mężczyzn, zwraca się także uwagę w pracach innych organizacji międzynarodowych, których członkiem jest Polska. W raporcie opracowanym przez OECD – Organizację Współpracy Gospodarczej i Rozwoju *The ABC of Gender Equality in Education Aptitude, Behaviour, Confidence* eksperci wskazali, że stereotypy dotyczące płci obecne w społecznej świadomości, znajdują także swoje odzwierciedlenie w pracy nauczycieli i postawach uczniów, wywierając wpływ na przekonania o wrodzonych zdolnościach chłopców i dziewcząt⁴². W opracowaniu tym zwrócono zatem uwagę na rolę równościowej edukacji nauczycieli, podkreślając, że nawet wtedy, gdy uważają oni, że uczniowie co do zasady mają takie same umiejętności i zdolności dotyczące różnych przedmiotów szkolnych, mogą jednak nieświadomie traktować chłopców i dziewczęta w inny sposób, co może mieć ogromny wpływ na zachowanie uczniów⁴³. Wreszcie, odwołując się wprost kwestii wpływu treści podręczników na kształtowanie stereotypowych postaw wskazano, że ponieważ język oraz obrazy użyte w podręcznikach szkolnych i materiałach dydaktycznych wpływają na percepcję przez uczniów norm społecznych, materiały te powinny unikać przenoszenia stereotypowego ukazania ról kobiet i mężczyzn⁴⁴.

---

³⁹ Tamże, pkt 104.

⁴⁰ Tamże, pkt 103.

⁴¹ Tamże, pkt 139.

⁴² *The ABC of Gender Equality in Education: Aptitude, Behaviour, Confidence*, PISA, OECD Publishing, 2015, <http://www.oecd.org/pisa/keyfindings/pisa-2012-results-gender-eng.pdf>, passim, (dostęp 29.04.2015).

⁴³ Tamże, s. 166.

⁴⁴ Tamże.

Standard Rady Europy

Konwencja o zapobieganiu i zwalczaniu przemocy wobec kobiet i przemocy domowej

Na płaszczyźnie europejskiego systemu ochrony praw człowieka obowiązkiem wykorzenienia uprzedzeń i stereotypów dotyczących ról płci, w tym w sferze edukacji, wynika bezpośrednio z postanowień Konwencji o zapobieganiu i zwalczaniu przemocy wobec kobiet i przemocy domowej z 2011 roku (tzw. Konwencja Stambulska). Konwencja opiera się, podobnie jak Konwencja w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji kobiet, na założeniu, że panujące w wielu kulturach przekonanie o niższości kobiet, a także przypisywanie kobietom i mężczyznom ścisłych ról społecznych, przyczyniają się do dyskryminacji kobiet, w tym do przemocy motywowanej płcią. W związku z powyższym, w rozdziale III Konwencji Stambulskiej zatytułowanym „Zapobieganie” sformułowano ogólne zobowiązania państw w tym zakresie. Postanowienia Konwencji Stambulskiej są w dużej mierze inspirowane regulacjami KLDK, opierając się również na podobnej strukturze. Artykuł 12 Konwencji Stambulskiej nakłada na państwa obowiązek podjęcia działań niezbędnych, „by promować zmianę społecznych i kulturowych wzorców zachowań kobiet i mężczyzn w celu wykorzenienia uprzedzeń, zwyczajów, tradycji oraz innych praktyk opartych na idei niższości kobiet lub na stereotypowych rolach kobiet i mężczyzn”⁴⁵. Jest to norma o charakterze generalnym, pozostawiająca państwom szeroki margines swobody, jeśli chodzi o wybór środków i sposób realizacji zobowiązań konwencyjnych⁴⁶.

Regulacja ta znajduje uszczegółowienie w odniesieniu do sfery edukacji w art. 14 Konwencji Stambulskiej, w świetle którego „Strony podejmą, gdy to właściwe, niezbędne działania, by wprowadzić do programów nauczania na wszystkich etapach edukacji, dostosowane do etapu rozwoju uczniów treści dotyczące równości kobiet i mężczyzn, niestereotypowych ról społeczno-kulturowych, wzajemnego szacunku, rozwiązywania konfliktów w relacjach międzyludzkich bez uciekania się do przemocy, przemocy wobec kobiet ze względu na płeć oraz gwarancji nienaruszalności osoby”. Postanowienia art. 14 Konwencji Stambulskiej różnią się w kilku aspektach od omówionego wcześniej art. 10

⁴⁵ Tekst tłumaczenia na j. polski za: http://www.rownetraktowanie.gov.pl/sites/default/files/zalacznik_4-_tлумaczenie_konwencji_210_final.pdf (dostęp: 28.04.2015).

⁴⁶ Zob. Explanatory report, pkt 85, <http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Reports/Html/210.htm> (dostęp: 28.04.2015).

KLDDK. Po pierwsze, norma sformułowana w art. 10 KLDDK ma charakter bezwarunkowy, natomiast dyspozycja art. 14 Konwencji Stambulskiej ogranicza się do działań podejmowanych „gdy to właściwe”. Biorąc pod uwagę angielski tekst konwencji, w świetle którego „Parties shall take, where appropriate, the necessary steps...”, lepiej oddawałoby intencję twórców sformułowanie „Strony podejmą, tam gdzie to właściwe, niezbędne działania...”. Należy podkreślić, że sformułowana norma nie ma charakteru warunkowego, bowiem Konwencja nie pozostawia państwu wyboru, „czy” w ogóle podjąć takie działania, ale „gdzie” je podjąć – w przeciwnym razie dyspozycję art. 14 sformułowano by w następujący sposób: „Parties shall take, if appropriate, the necessary steps...”. Wniosek ten potwierdza także uzasadnienie art. 14 zawarte w Sprawozdaniu Wyjaśniającym do Konwencji⁴⁷. Do państwa-strony należy m.in. wybór, jakie materiały edukacyjne będą właściwe dla danego typu nauczania i grupy wiekowej⁴⁸. Można przy tym zauważyć, iż w odróżnieniu od art. 10 KLDDK, nacisk położono nie tyle na wyeliminowanie z nauczania stereotypów dotyczących ról płci, ale na wprowadzenie materiałów edukacyjnych promujących równouprawnienie płci i niestereotypowe role kobiety i mężczyzny. Regulacja ta wydaje się zatem iść krok dalej od art. 10 KLDDK, skupiając się nie tyle na samej rewizji podręczników w celu likwidacji stereotypowych wizerunków kobiety i mężczyzny, co na wprowadzeniu do nich nowych treści służących promocji zasady równości płci. W praktyce można jednak uznać, że przesłanie obu artykułów jest podobne, jest bowiem logicznym, iż w przypadku usunięcia pewnych treści, koniecznym jest zastąpienie ich nowymi. Dodać należy, że w art. 14 Konwencji Stambulskiej mowa jest nie tylko o podręcznikach, tak jak w przypadku art. 10 KLDDK (ang. *textbooks*), ale o „materiałach szkoleniowych” (ang. *teaching materials*). Jest to bardziej pojemna kategoria, która zawiera w sobie także podręczniki. Jak wyjaśniają twórcy Konwencji Stambulskiej, poprzez „materiały szkoleniowe” należy rozumieć „każdy rodzaj formalnie opracowanych i zatwierdzonych materiałów, które należą do programu nauczania i do których, w danym przypadku, wszyscy nauczyciele w określonej szkole mają dostęp i są zobligowani lub zachęcani do ich wykorzystania w klasie”⁴⁹.

---

⁴⁷ Tamże, pkt 95.

⁴⁸ Tamże.

⁴⁹ Tamże.

Standard pozaumowny

Omówione powyżej regulacje Konwencji Stambulskiej wynikają z zasad i rekomendacji formułowanych na przestrzeni ostatniej dekady w dokumentach Rady Europy o charakterze pozaumownym. W szczególności należy wskazać na Zalecenia Komitetu Ministrów RE do państw członkowskich (2007)17 dotyczące standardów i mechanizmów na rzecz równości płci⁵⁰. Podobnie jak przywołane wcześniej organy należące do systemu ONZ, Komitet Ministrów RE stoi na stanowisku, że stereotypy dotyczące płci i ścisły podział ról względem płci wpływają na kształtowanie modelu społecznego, w którym kobieta jest główną osobą odpowiedzialną za rodzinę i sferę życia prywatnego (a zatem w obszarze pracy nieodpłatnej), a mężczyzna ponosi odpowiedzialność za sferę publiczną i aktywność zawodową (a zatem w obszarze pracy odpłatnej). Taki podział prowadzi do nierównego obciążenia obowiązkami domowymi i rodzinnymi, będąc jedną z głównych przyczyn dyskryminacji kobiet w obszarze zatrudnienia oraz niskiej aktywności kobiet w sferze społecznej i politycznej⁵¹. W związku z powyższym państwa powinny dążyć do wykorzenia takich stereotypów, także w sferze edukacji, poprzez prowadzenie „regularnego monitoringu programów nauczania, podstawy programowej, standardów edukacyjnych, pomocy naukowych oraz organizacji szkół i klas w celu wyeliminowania stereotypów dotyczących płci na wszystkich poziomach systemu edukacji”⁵². Warto zauważyć, że Komitet Ministrów RE odnosi się także do kwestii kształcenia zawodowego, zalecając podjęcie środków mających na celu zapewnienie dziewczętom i chłopcom równego dostępu do nauki i szkolenia zawodowego w tych obszarach, w których występuje tradycyjnie nadreprezentacja jednej z płci oraz zapewnienie równego rozwoju osobistych umiejętności, często przypisywanych (w związku ze stereotypowym postrzeganiem ról) tylko jednej z płci, takich jak poczucie własnej wartości, umiejętność pracy w grupie, publicznego zabierania głosu czy pokojowego rozwiązywania konfliktów⁵³.

Do kwestii stereotypów w edukacji odnoszą się także Zalecenia Komitetu Ministrów RE (2007)13 do państw członkowskich dotyczące zasady *gender*

---

⁵⁰ Recommendation CM/Rec (2007)17 of the Committee of Ministers to member states on gender quality standards and mechanisms.

⁵¹ Tamże, pkt 34.

⁵² Tamże, pkt 26 vi.

⁵³ Tamże, pkt 26 vii.

mainstreaming w edukacji⁵⁴. W zaleceniach tych położono nacisk na rolę nauczycieli w dokonywaniu krytycznej oceny materiałów edukacyjnych. Jak wskazano, państwo powinno „zachęcać nauczycieli do dokonywania analizy i krytycznej oceny podręczników, materiałów i pomocy, która pomoże w wyeliminowaniu seksistowskich stereotypów i zniekształceń obecnych w ich treści, języku i ilustracjach”⁵⁵. Do zaleceń Komitetu Ministrów RE odwołuje się Rezolucja „Zasympując przepaść pomiędzy równością de iure i de facto w celu osiągnięcia rzeczywistej równości”⁵⁶ uchwalona przez ministrów ds. równości kobiet i mężczyzn podczas konferencji Rady Europy, która odbyła się w 2010 roku w Baku. W rezolucji tej zalecono podjęcie przez państwa koniecznych środków na rzecz wzmocnienia roli edukacji w zwalczaniu stereotypów dotyczących płci i promowaniu faktycznej równości płci⁵⁷ oraz zapewnienie zarówno chłopcom, jak i dziewczętom nauczania wolnego od stereotypów dotyczących płci i opartego na równości płci, w tym implementację wspomnianych Zaleceń Komitetu Ministrów RE (2007)13⁵⁸. Wykorzenienie stereotypów płci z edukacji, jest także, podobnie jak w przypadku ONZ, przedmiotem dokumentów o charakterze strategicznym. Pierwszy z celów „Strategii Rady Europy na rzecz równości na lata 2014–2017”⁵⁹ dotyczy zwalczania stereotypów dotyczących płci i seksizmu, m.in. poprzez promowanie i rozpowszechnianie programów i metod nauczania, które nie zawierają bezpośrednich i ukrytych stereotypów dotyczących płci.

---

⁵⁴ Recommendation CM/Rec(2007)13 of the Committee of Ministers to member states on gender mainstreaming in education.

⁵⁵ Tamże, pkt 29.

⁵⁶ Resolution „Bridging the gap between de iure and de facto equality to achieve real gender equality”, MEG7(2010)1 resolution.

⁵⁷ Tamże, pkt 33.

⁵⁸ Tamże, pkt 34.

⁵⁹ Council of Europe Gender Equality Strategy 2014–2017, http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/convention-violence/Docs/Council_of_Europe_Gender_Equality_Strategy_2014-2017.pdf (dostęp: 28.04.2015).

Prawo Unii Europejskiej

Prawo pierwotne

Przedmiot analizy prawnej w zakresie prawa pierwotnego Unii Europejskiej stanowią Traktat o Unii Europejskiej (TUE)⁶⁰, Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej (TFUE)⁶¹ oraz Karta Praw Podstawowych (KPP)⁶². W prawie pierwotnym Unii Europejskiej nie unormowano łącznie kwestii edukacji, zakazu dyskryminacji oraz równouprawnienia kobiet i mężczyzn, dlatego też analiza będzie musiała prowadzić do rekonstrukcji norm zawartych we wszystkich przytoczonych powyżej aktach prawnych.

Na wstępie konieczne jest poczynienie pewnej uwagi natury ogólnej, sięgającej do genezy Wspólnot⁶³, jako że Wspólnota Europejska jest poprzedniczką prawną Unii Europejskiej. Głównym celem utworzenia trzech Wspólnot była integracja gospodarcza, poprzez ustanowienie wspólnego rynku i stopniowe zbliżanie polityk gospodarczych państw członkowskich, popieranie harmonijnego rozwoju działalności gospodarczej, stałego i zrównoważonego wzrostu. Kwestie takie, jak m.in. edukacja były postrzegane jako wstępny warunek osiągnięcia postępu gospodarczego, a nie cel sam w sobie. Początkowo zatem Wspólnoty nie posiadały żadnych kompetencji w dziedzinie edukacji, a traktat o EWG odnosił się wyłącznie w ograniczonym stopniu do kwestii kształcenia zawodowego. Zagadnienia dotyczące edukacji zostały wprowadzone dopiero po wejściu w życie Traktatu z Maastricht⁶⁴, w 1993 roku⁶⁵.

W obowiązującym stanie prawnym problematyka edukacji unormowana została w Tytule XII TFUE „Edukacja, kształcenie zawodowe, młodzież i sport”, a kluczową regulację zawarto w art. 165 TFUE. Na marginesie warto wskazać,

⁶⁰ Tekst skonsolidowany patrz: Dz. Urz. 2013, C 326 s. 13–390.

⁶¹ Tekst skonsolidowany patrz: Dz. Urz. 2012, C 326 s. 47–390.

⁶² Tekst patrz: Dz. Urz. 2012, C 326, s. 391–407.

⁶³ Europejskiej Wspólnoty Węgla i Stali (1952 r.), Europejskiej Wspólnoty Gospodarczej oraz Europejskiej Wspólnoty Energii Atomowej (1958 r.). Traktat z Maastricht zmienił nazwę Europejskiej Wspólnoty Gospodarczej na Wspólnotę Europejską.

⁶⁴ Traktat o Unii Europejskiej podpisany w Maastricht 7 lutego 1992 r., tekst patrz: Dz. Urz. Wspólnot Europejskich nr C 191, s. 1; traktat wszedł w życie 1 listopada 1993 r.

⁶⁵ A. Siwek-Ślusarek, *Komentarz do art. 165, w: Traktat o funkcjonowaniu UE. Komentarz LEX*, red. A. Wróbel, t. II, Warszawa 2012, s. 1016 oraz M. Muszyński, D.E. Harasimiuk, M. Kozak, *Polityki Unii Europejskiej*, w: M. Muszyński, D.E. Harasimiuk, M. Kozak, *Unia Europejska. Instytucje, polityki, prawo*, Warszawa 2012, s. 350.

gdź będzie miało to znaczenie dla dalszej części analizy, że edukacja i kształcenie zawodowe są obecnie postrzegane w Unii jako elementy mające znaczenie przede wszystkim dla wzrostu zatrudnienia i wzrostu gospodarczego, stanowiąc istotne czynniki realizacji tzw. strategii lizbońskiej, której celem jest wspieranie obywateli w podnoszeniu ich kompetencji i kwalifikacji⁶⁶. Nadal zatem nie stanowią samodzielnego celu działania Unii.

Stosownie do treści art. 6 TFUE edukacja należy do dziedzin, w których Unia ma kompetencje do prowadzenia działań mających na celu tylko „wspieranie, koordynowanie lub uzupełnianie działań Państw Członkowskich”, nie należy zatem ani do dzielonych, ani tym bardziej do wyłącznych kompetencji UE. Z tych postanowień wynikają daleko idące konsekwencje, bowiem analiza treści przepisu art. 165 TFUE w powiązaniu z art. 6 TFUE prowadzi do wniosku, że w dziedzinie edukacji Unia nie ma kompetencji ani do harmonizacji (zbliżania) ustawodawstw państw, ani tym bardziej do unifikacji prawa. Oznacza to, że Unia nie może w tym obszarze ani wydawać dyrektyw (będących narzędziem harmonizacji), ani rozporządzeń (będących instrumentem unifikacji).

Określający szczegółowe kompetencje Unii w dziedzinie edukacji art. 165 ust. 1 stanowi, że „Unia przyczynia się do rozwoju edukacji o wysokiej jakości, poprzez zachęcanie do współpracy między Państwami Członkowskimi oraz, jeśli jest to niezbędne, poprzez wspieranie i uzupełnianie ich działalności w pełni szanując odpowiedzialność Państw Członkowskich za treść nauczania i organizację systemów edukacyjnych”. Zatem zdecydowanie należy podkreślić, że w konsekwencji takiego unormowania kwestii edukacji w TFUE, poszczególne państwa członkowskie przyjmują na siebie pełną odpowiedzialność za treści nauczania oraz za organizację własnego systemu nauczania, a żadnego z tych elementów nie można przypisać kompetencjom UE⁶⁷. Tym samym Unia nie może w tej mierze nakładać na państwa członkowskie żadnych wiążących prawnie zobowiązań.

Działania UE w dziedzinie edukacji, sprecyzowane w art. 165 ust. 2 TFUE, mają raczej kontekst społeczno-ekonomiczny niż regulacyjny. Celem Unii jest rozwój tzw. europejskiego wymiaru edukacji, sprzyjanie mobilności i wspieranie współpracy między szkołami i uniwersytetami⁶⁸. Do jej zadań należy także przy-

---

⁶⁶ Komunikat Komisji *EUROPA 2020. Strategia na rzecz inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjającego włączeniu społecznemu*, dok. nr KOM(2010) 2020, *passim*; M. Muszyński, D.E. Harasimiuk, M. Kozak, *Polityki Unii Europejskiej...*, s. 350–351.

⁶⁷ Por. A. Siwek-Ślusarek, *Komentarz do art. 165...*, s. 1015.

⁶⁸ Tamże, s. 1015 i 1023.

czynianie się do rozwoju edukacji o wysokim poziomie, jeśli jest to niezbędne, poprzez wspieranie i uzupełnianie działalności państw w wykonywaniu tych celów, które łatwiej jest osiągnąć współpracując. Tak więc UE przyczynia się do realizacji określonych celów w tym obszarze podejmując jedynie tzw. działania zachęcające, za pomocą środków niemających mocy prawnie wiążącej, obejmujących zalecenia, rezolucje i konkluzje przyjmowane przez Parlament Europejski, Radę i Komisję, a także decyzje ustanawiające programy współpracy, w tym ich cele oraz sposób finansowania⁶⁹. Środki te nie mogą jednak przybierać, jak już wspomniano powyżej, postaci jakiegokolwiek harmonizacji przepisów ustawowych i wykonawczych państw członkowskich⁷⁰.

Drugim problemem, który należy poddać rozważeniu, jest odpowiedź na pytanie, w jakim zakresie możliwe byłoby zastosowanie przepisów zawartych w Traktatach oraz w Karcie Praw Podstawowych, ustanawiających zakaz dyskryminacji oraz zasadę równouprawnienia kobiet i mężczyzn, do rozważanej w niniejszym opracowaniu kwestii obowiązku rewizji przez państwo treści podręczników. Innymi słowy, czy możliwe byłoby wywiedzenie tego obowiązku z ogólnych przepisów dotyczących zakazu dyskryminacji i konieczności przestrzegania zasady równouprawnienia kobiet i mężczyzn. Prawo pierwotne Unii Europejskiej szeroko odwołuje się zarówno do zakazu dyskryminacji ze względu na płeć, jak i do zasady równości kobiet i mężczyzn. Analizie należy poddać cztery pozostające ze sobą w związku przepisy, a mianowicie art. 2 TUE oraz art. 8, 10 i 19 TFUE.

U podstaw systemu aksjologicznego Unii leży m.in. poszanowanie równości wobec prawa oraz przestrzegania praw człowieka, zaś wśród wartości wspólnych, którym hołdują państwa członkowskie, znajduje się równość kobiet i mężczyzn⁷¹. Ponadto TFUE stanowi, że podczas określania i realizacji swoich polityk UE powinna dążyć do zwalczania m.in. dyskryminacji ze względu na płeć⁷², a w granicach kompetencji, które Traktaty jej powierzają, może ona podjąć niezbędne środki w celu zwalczania zarówno dyskryminacji ze względu na płeć, jak i orientację seksualną⁷³.

---

⁶⁹ Tamże, s. 1023.

⁷⁰ Por. art. 165 ust. 4 TFUE.

⁷¹ Art. 2 TUE oraz art. 8 TFUE.

⁷² Art. 10 TFUE.

⁷³ Art. 19 TFUE.

Analiza tych przepisów prowadzi do dwóch podstawowych wniosków. Po pierwsze, żaden z nich nie ustanawia jakiegokolwiek obowiązku dla państw członkowskich, adresowane są one bowiem do Unii Europejskiej, a nie do państw⁷⁴. Ponadto należy zwrócić uwagę, że przepisy te znajdują – ogólnie to ujmując – zastosowanie tylko do realizowanych przez Unię polityk i to tylko w takim zakresie, w jakim posiada ona kompetencje w danej dziedzinie.

W literaturze wskazuje się, że art. 8 TFUE odnosi się do idei *gender mainstreaming* i nakazuje włączanie polityki równouprawnienia do wszystkich działań Unii, podejmowanych w innych dziedzinach i obszarach należących do jej kompetencji. Niewątpliwie Unia takie działania szeroko podejmuje. Należy podkreślić, że przepis art. 8 TFUE ma charakter reguły interpretacyjnej i nie ustanawia prawa do równego traktowania⁷⁵. Nie odnosi on także skutku bezpośredniego, zatem nie można się na niego powoływać podczas ewentualnego dochodzenia przed sądem realizacji swoich praw. Także art. 10 TFUE ma tzw. charakter *main-streamowy* i nie odnosi skutku bezpośredniego. Jednakże w odróżnieniu od art. 8 TFUE wyraźnie określa cel i zadanie Unii, jakim jest dążenie do zwalczania wszelkiej dyskryminacji ze względu na wymienione wyczerpująco w tym przepisie niedozwolone kryteria różnicujące, ale ponownie – tylko w dziedzinach należących do kompetencji Unii⁷⁶. Wreszcie art. 19 TFUE *expressis verbis* stanowi, że Unia może podejmować działania legislacyjne mające na celu zwalczanie dyskryminacji wyłącznie „w granicach kompetencji, które Traktaty powierzają Unii”. Na podstawie tego przepisu Unia przyjęła, m.in. liczne dyrektywy dotyczące zakazu dyskryminacji ze względu na płeć w dziedzinie zatrudnienia oraz dostępu do usług. Zatem zważywszy powyższe, a także uwagi dotyczące zakresu kompetencji przyznanych Unii w dziedzinie edukacji ustanowione art. 165 TFUE, należy uznać, że Unia nie ma kompetencji do podejmowania wiążących działań legislacyjnych mających na celu likwidację dyskryminacji w sferze treści nauczania i organizacji systemów edukacyjnych.

Wreszcie analizie należy poddać możliwość zastosowania przepisów Karty Praw Podstawowych (KPP) celem wywiedzenia z nich ewentualnych obowiązków weryfikacji przez państwo podręczników szkolnych w celu wyeliminowania stereotypów związanych z płcią. Karta Praw Podstawowych zarówno zakazuje

⁷⁴ Por. A. Wróbel, *Komentarz do art. 8, art. 10 oraz art. 19 TFUE*, w: *Traktat o funkcjonowaniu UE...*, t. I.

⁷⁵ A. Wróbel, *Komentarz do art. 8 TFUE*, w: *Traktat o funkcjonowaniu...*, t. I, s. 222–223.

⁷⁶ A. Wróbel, *Komentarz do art. 10 TFUE*, w: *Traktat o funkcjonowaniu...*, t. I.

dyskryminacji ze względu na płeć, jak i nakazuje stosowanie zasady równouprawnienia kobiet i mężczyzn. I tak odpowiednio art. 21 stanowi, że „zakazana jest wszelka dyskryminacja w szczególności ze względu na płeć”, zaś art. 23 ustanawia obowiązek zapewnienia równości kobiet i mężczyzn we wszystkich dziedzinach, w tym w zakresie zatrudnienia, pracy i wynagrodzenia, wskazując, że zasada równości nie stanowi przeszkody w utrzymywaniu lub przyjmowaniu środków zapewniających specyficzne korzyści dla osób płci niedostatecznie reprezentowanej. Dla dalszej interpretacji tych przepisów, kluczowe znaczenie mają postanowienia art. 6 ust. 1 zd. 2 TUE oraz art. 51 KPP. Traktat o Unii Europejskiej stanowi bowiem, że „postanowienia Karty w żaden sposób nie rozszerzają kompetencji Unii określonych w Traktatach”. Z kolei sama Karta, w art. 51 wskazuje, że jej postanowienia mają zastosowanie do instytucji, organów i jednostek organizacyjnych Unii w poszanowaniu granic kompetencji Unii powierzonych jej w Traktatach oraz do państw członkowskich wyłącznie w zakresie, w jakim stosują one prawo Unii. Ponadto *expressis verbis* wyjaśnia się w treści tego przepisu, że Karta nie rozszerza zakresu zastosowania prawa Unii poza jej kompetencje, nie ustanawia nowych kompetencji ani zadań Unii, ani też nie zmienia kompetencji i zadań określonych w Traktatach. Zatem o ile zakres związania UE postanowieniami Karty jest szeroki, o tyle państw członkowskich jest wąski⁷⁷. Należy jednak wskazać, że ów szeroki zakres związania UE postanowieniami KPP ogranicza się do dziedzin, w jakich wykonuje ona traktatowo określone zadania i kompetencje, czyli znów w zakresie przyznanych jej kompetencji⁷⁸. Natomiast państwa członkowskie są związane prawami podstawowymi uznanymi w Karcie tylko wtedy, gdy implementują prawo UE. Oznacza to, że przepisy KPP wiążą państwa członkowskie w takim zakresie, w jakim wykonują one i wdrażają prawo UE, a w pozostałym zakresie nie są one związane przepisami KPP⁷⁹. Jeśli zatem kwestie dotyczące treści nauczania oraz organizacji systemów edukacji nie są regulowane prawem unijnym, nie mają do nich zastosowania przepisy Karty Praw Podstawowych.

Podsumowując należy stwierdzić, że nie można z analizowanych powyżej przepisów TUE, TFUE oraz KPP wywieść obowiązku weryfikacji przez państwa podręczników szkolnych w zakresie eliminacji stereotypów związanych z płcią.

⁷⁷ A. Wróbel, *Komentarz do art. 51, w: Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej. Komentarz*, red. A. Wróbel, Warszawa 2013, s. 1301.

⁷⁸ Tamże, s. 1308.

⁷⁹ Tamże, s. 1313–1314.

Ponadto przepisy te nie nadają kompetencji Unii Europejskiej do regulowania, w sposób wiążący dla państw, a więc ustanawiający dla nich konkretny obowiązek działania, kwestii treści programów nauczania czy treści podręczników szkolnych pod kątem eliminacji stereotypów opartych na płci.

Niewątpliwie jednak Unia poprzez *gender mainstreaming* oraz podejmowanie działań zachęcających i wspierających może wpływać i wpływa na postępowanie państw w dziedzinie likwidacji stereotypów opartych na płci w dziedzinie edukacji.

Prawo wtórne

Mając na uwadze rozważania zawarte w części „Prawo pierwotne” niniejszego opracowania, należy wskazać, że w prawie unijnym nie obowiązują żadne wiążące regulacje prawa wtórnego (dyrektywy i rozporządzenia) nakładające na państwa obowiązek weryfikacji podręczników szkolnych w celu wyeliminowania stereotypów związanych z płcią i prowadzenia edukacji na rzecz równości płci. Na marginesie warto także wspomnieć, że Dyrektywa 2004/113/WE⁸⁰ wprowadzająca w życie zasadę równego traktowania mężczyzn i kobiet w zakresie dostępu do towarów i usług oraz dostarczania towarów i usług nie znajduje zastosowania do usług edukacyjnych. Jej zastosowanie w tym zakresie zostało *expressis verbis* wyłączone w pkt. 13 motywów dyrektywy⁸¹.

---

⁸⁰ Dyrektywa Rady 2004/113/WE z dnia 13 grudnia 2004 r., Dz. Urz. 2004, L. 373.

⁸¹ Przepis pkt. 13 sformułowano następująco: „Zakaz dyskryminacji powinien mieć zastosowanie do osób dostarczających towary i usługi, które są ogólnodostępne i które są oferowane poza obszarem życia prywatnego i rodzinnego oraz do transakcji dokonanych w tym kontekście. Nie powinien on mieć zastosowania do treści zawartych w środkach masowego przekazu lub ogłoszeniach ani do kształcenia publicznego lub prywatnego”.

Dokumenty niewiążące i raporty

Zarówno Parlament Europejski, jak i Rada oraz Komisja, a także agencje⁸² i instytuty⁸³ UE są w pełni świadome wagi eliminacji stereotypów płci dla osiągnięcia pełnej realizacji równości kobiet i mężczyzn⁸⁴.

Najszerzej i najdobitniej doniosłość edukacji na rzecz eliminacji stereotypów płci została wyartykułowana w Rezolucji Parlamentu Europejskiego w sprawie eliminowania stereotypów dotyczących płci w UE⁸⁵ przyjętej w 2013 roku.

W dokumencie tym Parlament wyraża pogląd, że pomimo podjętych przez UE działań na rzecz zapewnienia realizacji zasady równouprawnienia kobiet i mężczyzn, kroków tych nie można uznać za wystarczające, a w szczególności krytycznie ocenia istnienie luki prawnej w regulacjach przewidujących niedyskryminację kobiet i równość płci wskazując, iż jedną z dziedzin, które wymagają regulacji, jest edukacja⁸⁶. Parlament podkreśla, że „edukacja i szkolenia wciąż służą przenoszeniu stereotypów dotyczących płci, gdyż kobiety i mężczyźni często wybierają tradycyjną ścieżkę edukacji i szkoleń, co ma poważne skutki dla rynku pracy”⁸⁷. Parlament Europejski nie poprzestaje jednak na formułowaniu ogólnych wytycznych wskazujących konieczność opracowania strategii politycznych, które kładą nacisk na eliminowanie od najmłodszego wieku stereotypów dotyczących płci oraz na kształcenie uwrażliwiającego nauczycieli i uczniów na te kwestie, a także strategii, które zachęcają do różnicowania karier zawodowych młodych kobiet i mężczyzn. PE zdecydowanie stoi na stanowisku, że jedną z metod skutecznej eliminacji stereotypów opartych na płci jest propagowanie, od

⁸² Por. omawiany poniżej raport Sieci Informacji o Edukacji w Europie EURYDICE, której działaniami zarządza Agencja Wykonawcza Unii Europejskiej ds. Edukacji, Kultury i Sektora Audiowizualnego (EACEA).

⁸³ Por. omawiany poniżej dokument opracowany przez Europejski Instytut ds. Równości Kobiet i Mężczyzn (European Institute for Gender Equality). EIGE został powołany do życia Rozporządzeniem nr 1922/2006 Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 20 grudnia 2006 r. ustanawiającym Europejski Instytut ds. Równości Kobiet i Mężczyzn (Dz. Urz. 2006, L 403). Celem działania Instytutu jest wzmocnienie promocji równości płci, zwalczanie dyskryminacji ze względu na płeć oraz podnoszenie świadomości obywateli UE w zakresie równouprawnienia kobiet i mężczyzn.

⁸⁴ N. Buchowska, *Relacja między realizacją praw kobiet...*

⁸⁵ Rezolucja Parlamentu Europejskiego z dnia 12 marca 2013 r. w sprawie eliminowania stereotypów dotyczących płci w UE (2012/2116(INI)), P7_TA(2013)0074.

⁸⁶ Tamże, pkt. 2.

⁸⁷ Tamże, pkt. Q. W projekcie rezolucji kwestię tę wyrażano jeszcze dobitniej, stwierdzając: „stereotypy o podłożu seksistowskim są przekazywane zarówno przez nauczycieli (świadomie lub nie), jak i materiały edukacyjne, z których korzystają”, por. Projekt rezolucji w sprawie eliminowania stereotypów dotyczących płci w UE, A7-0401/2012, (2012/2116(INI)).

najmłodszego wieku, zasady równości kobiet i mężczyzn, a w tym celu konieczne jest opracowanie i realizacja programów nauczania, które skupiają się na równości mężczyzn i kobiet⁸⁸. Szczególnego podkreślenia wymaga fakt, że Parlament wprost wzywa państwa członkowskie do „do oceny programów nauczania i treści podręczników szkolnych z myślą o reformie, która umożliwiłaby włączenie kwestii związanych z płcią do wszystkich materiałów edukacyjnych jako kwestii przekrojowych, koncentrując się na eliminacji stereotypów płciowych czy uwypukleniu wkładu kobiet i ich roli w historii, literaturze, sztuce itp., w tym również na najniższych szczeblach kształcenia podstawowego”⁸⁹. Szkoły są z kolei zachęcane przez Parlament do opracowania i wdrożenia „programu uświadamiającego oraz praktycznych ćwiczeń mających na celu promowanie równości płci w programach nauczania”⁹⁰. Ponadto w rezolucji wskazuje się, że istnieje konieczność opracowania specjalnych kursów mających na celu informowanie osób młodych o niekorzystnym wpływie stereotypów dotyczących płci oraz zachęcanie młodzieży do podejmowania nauki i pracy w dziedzinach, które niegdyś uważano za typowo „męskie” lub „kobiece”⁹¹.

Z kolei w przyjętym w formie niewiążącej konkluzji Rady Europejskim pakcie na rzecz równości płci (2011–2020)⁹² podkreślono, że równość kobiet i mężczyzn stanowi podstawową wartość, na której opiera się Unia Europejska, a także wskazano, że choć Unia może poszczycić się znaczącym dorobkiem w dziedzinie dążenia do zapewnienia równości płci, postępy w tej dziedzinie są powolne i faktyczna równość nie została osiągnięta⁹³. W konsekwencji Rada wprost wzywa m.in. do podjęcia działań na szczeblu państw członkowskich, które miałyby na celu zwalczanie stereotypów płci i promowanie równości płci na wszystkich szczeblach kształcenia i szkolenia, a także w życiu zawodowym, tak by zmniejszać segregację płciową na rynku pracy⁹⁴.

---

⁸⁸ Rezolucja w sprawie stereotypów..., pkt. 20–21.

⁸⁹ Tamże, pkt. 28.

⁹⁰ Tamże, pkt. 22.

⁹¹ Tamże, pkt. 19.

⁹² Konkluzje Rady z dnia 7 marca 2011 r. – Europejski pakt na rzecz równości płci (2011–2020) Dz. Urz. 2011, C 155/02.

⁹³ Tamże, motywy 1 i 3.

⁹⁴ Europejski pakt na rzecz równości płci (2011–2020), Sposoby niwelowania różnic w traktowaniu kobiet i mężczyzn i zwalczania segregacji płciowej na rynku pracy, pkt b).

W 2006 r. Komisja Europejska przyjęła „Plan działań na rzecz równości kobiet i mężczyzn”⁹⁵, w którym uznano eliminację stereotypów płci za jeden z sześciu obszarów priorytetowych działań UE w dziedzinie równości płci, które miały mieć na celu eliminowanie stereotypów związanych z płcią w edukacji, na rynku pracy i w mediach. W dokumencie tym wskazywano, że poprzez edukację i szkolenia nadal upowszechniane są stereotypy związane z płcią⁹⁶. Komisja zauważyła, że polityka Unii powinna zatem koncentrować się na „zwalczaniu stereotypów, wpajanych dzieciom już w młodym wieku, proponując szkolenia uświadamiające nauczycieli i studentów i zachęcając młode kobiety i mężczyzn do podążania nieobciążonymi tradycją ścieżkami edukacji”⁹⁷. Komisja zobowiązała się do wspierania działań mających na celu eliminację stereotypów w edukacji oraz wspierania kampanii uświadamiających i wymiany dobrych praktyk w szkołach mających na celu przełamywanie stereotypowych ról przypisanych płci⁹⁸. Warto wskazać, że w rezolucji w sprawie oceny wyników planu działań na rzecz równości kobiet i mężczyzn na lata 2006–2010⁹⁹ Parlament Europejski zauważył, że pomimo podjętych działań, utrzymujące się stereotypy dotyczące płci nadal stanowią podstawę wielu nierówności. Podkreślił, że stereotypy stanowią jedną z najbardziej utrzymujących się przyczyn nierówności między mężczyznami i kobietami, wpływając na ich wybory w kwestiach edukacji, szkolenia i zatrudnienia, na podział obowiązków domowych i rodzinnych, uczestnictwo w życiu publicznym oraz udział i reprezentację na stanowiskach decyzyjnych, a także na ich wybory związane z rynkiem pracy¹⁰⁰. Wobec tego wezwał Komisję i państwa członkowskie do rozpoczęcia kampanii na rzecz zwiększania świadomości w celu przełamywania stereotypów i odchodzenia od tradycyjnych ról przypisywanych płciom, w szczególności kampanii skierowanych do mężczyzn i podkreślających potrzebę dzielenia się rodzinnymi obowiązkami¹⁰¹.

⁹⁵ Komunikat Komisji Europejskiej do Rady, Parlamentu Europejskiego, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego oraz Komitetu Regionów, *Plan działań na rzecz równości kobiet i mężczyzn 2006–2010*, SEC(2006) 275.

⁹⁶ Tamże pkt 5.1, s. 10.

⁹⁷ Tamże.

⁹⁸ Tamże, s. 10–11.

⁹⁹ Rezolucja Parlamentu Europejskiego z dnia 17 czerwca 2010 r. w sprawie oceny wyników planu działań na rzecz równości kobiet i mężczyzn na lata 2006–2010 oraz zaleceń na przyszłość (2009/2242(INI), Dz. Urz. 2011, C 236 E/13).

¹⁰⁰ Tamże, pkt 68.

¹⁰¹ Tamże, pkt 5.

Niestety, w przyjętej przez Komisję Europejską Strategii na rzecz równości kobiet i mężczyzn 2010–2015¹⁰², kwestie dotyczące edukacji na rzecz eliminacji stereotypów nie są szeroko poruszane¹⁰³. Należy jednak zauważyć, że Komisja wyraźnie dostrzega, że tradycyjne role przypisane płciom nadal wpływają na najważniejsze decyzje osobiste kobiet i mężczyzn, w tym te – dotyczące edukacji¹⁰⁴, a propagowanie niedyskryminacyjnego podejścia do przypisywanych płciom ról we wszystkich dziedzinach życia, w tym m.in. w edukacji, stanowi istotny wkład w realizację zasady równości płci¹⁰⁵. Obowiązki Komisji w materii eliminacji stereotypów w edukacji zostały sformułowane nader lakonicznie, poprzez włączenie do kluczowych działań zobowiązania do propagowania najlepszych praktyk „dotyczących ról przypisywanych płciom w zakresie wychowania młodzieży, edukacji, kultury i sportu”¹⁰⁶. W opublikowanym w 2013 roku przeglądzie realizacji Strategii Komisja wskazała, że równość płci jest uwzględniana we wszystkich obszarach polityki i programów UE w zakresie kształcenia i szkolenia. W ramach realizacji tej strategii Komisja zainicjowała m.in. akcję pod tytułem „Nauki ścisłe są dla dziewczyn”¹⁰⁷, której celem jest przełamywanie stereotypowych wyborów edukacyjnych dziewcząt.

Wśród raportów opracowanych przez organy UE z pewnością warto zwrócić uwagę na raport *A study of collected narratives on gender perceptions in the 27 EU Member States*¹⁰⁸ opracowany przez Europejski Instytut ds. Równości Kobiet i Mężczyzn (European Institute for Gender Equality – EIGE). Dokument

---

¹⁰² Komunikat Komisji Europejskiej do Rady, Parlamentu Europejskiego, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego oraz Komitetu Regionów, *Strategia na rzecz równości kobiet i mężczyzn 2010–2015*, COM(2010)491.

¹⁰³ Natomiast wielokrotnie do kwestii stereotypów (pod pojęciem tradycyjnych ról społecznych) odwołuje się towarzyszący strategii dokument roboczy służb Komisji w sprawie działań umożliwiających realizację strategii. Dobitnie stwierdza się w nim, że istnieje wyraźna współzależność pomiędzy umacnianiem i powielaniem stereotypów a dyskryminacją ze względu na płeć. Zob. *Background document accompanying the Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions „Strategy for Equality between Women and Men 2010–2015”*, SEC(2010) 1080, final.

¹⁰⁴ *Strategia na rzecz równości...*, s. 3.

¹⁰⁵ Tamże, s. 11.

¹⁰⁶ Tamże, s. 14.

¹⁰⁷ Zob. *Commission Staff Working Document: Mid-term review of the Strategy for equality between women and men (2010–2015)*, SWD(2013) 339, final, s. 36 oraz <http://science-girl-thing.eu/pl>.

¹⁰⁸ *A study of collected narratives on gender perceptions in the 27 EU Member States*, European Institute for Gender Equality, Publications Office of the European Union, Luxembourg 2013.

ten jest szczególnie interesujący, ponieważ został przygotowany w oparciu o rozmowy przeprowadzone z obywatelami i obywatelkami 27 państw członkowskich UE, odzwierciedla zatem społeczną percepcję problematyki stereotypów opartych na płci. Tezy raportu są jasne. Pomimo zmian, jakie w ciągu ostatnich dwudziestu lat dokonały się w Europie, stereotypy mają nadal znaczący wpływ na wybory edukacyjne dokonywane przez obie płcie¹⁰⁹, a często zdarza się, że sami nauczyciele i nauczycielki kierując się stereotypami – sterują wyborami edukacyjnymi uczniów i uczennic, zniechęcając do podejmowania wyborów wykraczających poza tradycyjne role społeczne¹¹⁰.

Interesujące są także tezy zawarte w dokumencie pt. *Różnice w wynikach nauczania a płeć uczniów: Obecna sytuacja i działania podejmowane w Europie*¹¹¹, który został opracowany przez Sieć Informacji o Edukacji w Europie EURYDICE. W dokumencie tym wiele miejsca poświęca się kwestiom stereotypów płci i ich negatywnego wpływu na realizację zasady równouprawnienia, a przytaczane poglądy zostały uzupełnione wnikliwymi analizami sposobów włączania kwestii płci i równouprawnienia do programów nauczania w poszczególnych państwach¹¹². Autorzy raportu wskazują, że sposób postrzegania przez nauczycieli męskości i kobiecości jest jednym z kluczowych czynników w relacjach z uczniami, a stereotypy dotyczące płci mogą być wzmacniane lub osłabiane przez treści zawarte w podręcznikach i lekturach omawianych w szkołach¹¹³. Ponadto w raporcie zaznacza się, że zwalczanie stereotypów dotyczących płci w programach nauczania i w kształceniu nauczycieli powinno stanowić jeden z elementów *gender mainstreaming*¹¹⁴. Obszerny fragment omawianego opracowania został poświęcony znaczeniu zróżnicowanego pod względem płci społeczno-kulturowej wyboru lektur szkolnych oraz doboru języka nauczania (np. stosowa-

¹⁰⁹ *A study of collected narratives...*, s. 51–52, 79–82, 114–116.

¹¹⁰ Tamże, s. 47, 54.

¹¹¹ *Różnice w wynikach nauczania a płeć uczniów: Obecna sytuacja i działania podejmowane w Europie*, Warszawa 2010, http://eacea.ec.europa.eu/education/eurydice/documents/thematic_reports/120PL.pdf (dostęp 16.04.2015). Raport ten stanowi tłumaczenie oryginalnego dokumentu opublikowanego w j. angielskim pt.: *Gender Differences in Educational Outcomes: study on the measure staken and current situation in Europe*, Education, Audiovisual and Culture Executive Agency (EACEA P9 Eurydice), http://eacea.ec.europa.eu/education/eurydice./documents/thematic_reports/120EN.pdf (dostęp: 16.04.2015).

¹¹² *Różnice w wynikach nauczania...*, s. 57–73.

¹¹³ Tamże, s. 11.

¹¹⁴ Tamże, s. 21.

nia form męskich i żeńskich nazw zawodów)¹¹⁵. Wreszcie w konkluzji raportu stwierdza się, że podważanie stereotypów i ról przypisywanych płci w szkołach nie jest łatwym zadaniem ani dla ustawodawców, ani dla pracowników oświaty (nauczycieli, dyrektorów szkół, doradców itp.). Warto jednakże podkreślić, że wśród różnych metod walki z tym zjawiskiem, najczęściej wymienianą w literaturze jest wykorzenianie stereotypizacji płci poprzez rewizję tekstów szkolnych, materiałów audiowizualnych i czytelniczych, pytań egzaminacyjnych¹¹⁶.

Konkluzje

Podsumowując rozważania zawarte w niniejszym artykule, należy jednoznacznie stwierdzić, że obowiązek rewizji przez Polskę podręczników szkolnych w celu wyeliminowania stereotypowych koncepcji ról kobiety i mężczyzny oraz promowania w podręcznikach zasady równości płci wynika bezpośrednio z przepisów dwóch wiążących Polskę umów międzynarodowych, a mianowicie z art. 10 lit c) Konwencji w sprawie likwidacji dyskryminacji kobiet z 1979 roku oraz art. 14 Konwencji o zapobieganiu i zwalczaniu przemocy wobec kobiet i przemocy domowej z 2011 roku. Ponadto obowiązek ten można pośrednio wyinterpretować z Konwencji o prawach dziecka oraz Międzynarodowego Paktu Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych. Konieczność rewizji podręczników w celu wyeliminowania stereotypowych koncepcji ról kobiety i mężczyzny oraz promowania w podręcznikach zasady równości płci jest także wyraźnie postulowana w licznych dokumentach o charakterze niewiążącym, przyjętych przez organizacje międzynarodowe, których członkiem jest Polska, w tym m.in. ONZ, UNESCO, Radę Europy i Unię Europejską. Szczególnie dobitnie postulat ten wyrażony został w Rezolucji Parlamentu Europejskiego w sprawie eliminowania stereotypów dotyczących płci w UE przyjętej w 2013 roku.

Warto w tym miejscu przypomnieć, że polskie organy władzy państwowej są bez wątpienia zobligowane do przyjęcia stosownych aktów prawnych lub podjęcia innych działań mających na celu wdrożenie umów międzynarodowych, których Polska jest stroną, a brak takich działań oznacza *de facto* naruszenie wiążącego Polskę prawa międzynarodowego. Ponadto, jako członek organizacji międzynarodowych Polska jest zobowiązana do przestrzegania postanowień statutów

---

¹¹⁵ Tamże, s. 26–27.

¹¹⁶ Tamże, s. 110.

tychże organizacji. Oznacza to m.in., że ma ona obowiązek działania na rzecz realizacji celów organizacji wyrażonych w statucie i nie powinna podejmować działań udaremniających realizację przez organizację jej statutowych zadań.

W tym kontekście znamienne są tezy zawarte w uwagach końcowych do sprawozdania Polski, sformułowane w 2014 roku przez Komitet ds. likwidacji dyskryminacji kobiet, który skonstatował, iż w Polsce występują głęboko utrwalone stereotypy oparte na płci zawarte m.in. w materiałach edukacyjnych. W konsekwencji organ ten jednoznacznie rekomendował, aby Polska potraktowała priorytetowo rewizję podręczników szkolnych i materiałów na wszystkich szczeblach edukacji w celu usunięcia dyskryminujących stereotypów związanych z płcią.

Literatura

- Buchowska N., *Relacja między realizacją praw kobiet a stereotypami płci w świetle standardów ONZ i Unii Europejskiej*, „Nauka” 2013, nr 2.
- Cook R.J., Cusack S., *Gender stereotyping. Transnational Legal Perspectives*, Philadelphia 2010.
- Holtmat R., *Article 5*, w: *The UN Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women. A Commentary*, red. M.A. Freeman, Ch. Chinkin, B. Rudolf, Oxford 2012.
- Limanowska B., *Prawa kobiet prawami człowieka*, „Studia Prawnicze” 2014, nr 2.
- Muszyński M., Harasimiuk D.E., Kozak M., *Polityki Unii Europejskiej*, w: M. Muszyński, D.E. Harasimiuk, M. Kozak, *Unia Europejska. Instytucje, polityki, prawo*, Warszawa 2012.
- Sękowska-Kozłowska K., *Komitet ONZ ds. Likwidacji Dyskryminacji Kobiet – ustrój, kompetencje, funkcjonowanie*, Toruń 2011.
- Siwek-Ślusarek A., *Komentarz do art. 165*, w: *Traktat o funkcjonowaniu UE. Komentarz LEX*, red. A. Wróbel, t. II, Warszawa 2012.
- Wróbel A., *Komentarz do art. 8, art. 10 oraz art. 19 TFUE*, w: *Traktat o funkcjonowaniu UE. Komentarz LEX*, red. A. Wróbel, t. I, Warszawa 2012.
- Wróbel A., *Komentarz do art. 51*, w: *Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej. Komentarz*, red. A. Wróbel, Warszawa 2013.

**THE ELIMINATION OF GENDER STEREOTYPING IN EDUCATION
– ANALYSIS OF POLAND’S OBLIGATION
UNDER PUBLIC INTERNATIONAL LAW**

Summary

The purpose of this article is to answer the question whether, and to what extent, international law and the European Union law imposes on Poland the obligation to eliminate gender stereotypes, by curriculum development and proper formation of textbooks, and whether international standards require Poland to provide education on gender equality. The subject of this research and analysis represent both international agreements and non-binding documents adopted at different levels of international cooperation: under the auspices of the UN, the Council of Europe, as well as by the OECD. Due to its specificity, separate analysis has been conducted on primary and secondary European Union law and also in this case, the attention has been drawn up to non-binding regulations. By analysing standards within the broader issue of gender equality in education, formulated under the auspices of the three main actors creating Polish obligations under international law, i.e. the UN, the Council of Europe and the European Union it was possible to conduct a comprehensive investigation of the obligations imposed on Poland by international and European law in the study area.

Keywords: gender stereotypes, women’s rights, human rights, equality, discrimination, education, the UN, The European Union, Council of Europe

